

Horst Bley[✉]

OBIEKTYWNE PROCESY I PRAWIDŁOWOŚCI ORGANIZACJI I EKONOMII PRACY W SOCJALIZMIE

W ostatnich latach dynamicznego rozwoju Niemieckiej Republiki Demokratycznej zostały poczynione duże postępy; osiągnięto znaczne rezultaty w dziedzinie organizacji i ekonomii pracy. Powszechnie udowodniana jest w procesie reprodukcji wyższość zasad społeczeństwa socjalistycznego nad kapitalistycznym. Uwidacznia się to w zagadnieniach dotyczących pracy, pozycji pracowników, ich socjalnego zabezpieczenia, pełnego zatrudnienia, poziomu i stabilizacji warunków życia i pracy wszystkich członków społeczeństwa.

Obecna, coraz lepsza sytuacja umożliwia nam rozważenie i zastosowanie jednej z najważniejszych doktryn Karola Marksa w pracach naukowych. Przy tego rodzaju rozważaniach staramy się zawsze wnikać w istotę i sedno sprawy a nie charakteryzować zdarzeń i zjawisk jednostronnie, w sposób subiektywny. Ważne jest rozpoznanie właściwych tym zjawiskom i zdarzeniom prawidłowości, autorytatywnych, obiektywnych cech i wykorzystanie ich jako podstawy do specjalistycznych wywodów.

W fazie rozwiniętego socjalistycznego społeczeństwa, w związku z rozwojem sił wytwórczych i stosunków produkcji, dokonują się w skali gospodarki narodowej społeczne procesy i zmiany natury obiektywnej. Mają one duże znaczenie dla ekonomii pracy polegającej na racjonalnym wykorzystaniu społecznych zasobów pracy. W planowym kształtowaniu postępu naukowo-technicznego, przy zachowaniu jedności polityki socjalnej i gospodarczej, mamy nie tylko do czynienia z tymi procesami i zjawiskami. Musimy także świadomie odpowiadać ich wymogom i warunkom poprzez zastosowanie

[✉] Prof. dr soc. oec., Kierownik Instytutu Nauk o Pracy w Uniwersytecie im. K. Marksa w Lipsku.

celowych środków i rozwiązań. Służy to osiągnięciu maksymalnego postępu społecznego na wyższym szczeblu daleko idącej, powszechnej intensyfikacji produkcji i racjonalizacji.

Można wyróżnić następujące procesy i prawidłowości o zasadniczym znaczeniu dla ekonomii i organizacji pracy¹:

1. W związku ze stałym wzrostem wydajności i efektywności pracy dokonuje się obiektywny i permanentny proces oszczędzania czasu przez uzyskiwanie odpowiedniej wydajności i ograniczenie do wykonywania niezbędnych czynności.

2. Ustawiczny proces transformacji zaoszczędzonego czasu w społecznie użyteczną działalność i społeczne świadczenia jest obiektywnym warunkiem zagwarantowania pełnego zatrudnienia.

3. Ma miejsce ciągły zapoczątkowany przez pierwszą rewolucję przemysłową proces przenoszenia ludzkich funkcji pracy na środki techniczne, instrumenty i systemy; równocześnie dokonuje się także wielostronny lecz jeszcze zbyt mało doceniany proces rozwoju i świadomego tworzenia nowych możliwości, działań człowieka.

4. Uwypuklone przez Marksa prawo wzrastającej wymiany pracy i dużej płynności kadr działa w naszej fazie rozwoju w coraz bardziej różnorodny sposób.

5. Coraz lepiej widoczne są wymogi i działania prawa ekonomii czasu.

6. W praktyce życia społecznego dokonuje się dialektyczny proces wzrostu poziomu wydajności; rosną także wymagania i oczekiwania.

Te prawidłowości i procesy działają jednocześnie bardzo różnorodnie w odmiennych dziedzinach i na różnych terytoriach. Cała ekonomia i organizacja pracy jest jednak z powyższymi procesami ich wymogami i skutkami nierozzerwalnie związana. Dotyczy to szczególnie racjonalnego wykorzystania społecznych zasobów pracy. Potrzeby wynikające ze wspomnianych procesów i prawidłowości muszą być brane pod uwagę jako obiektywne warunki, o których nie wolno zapomnieć przy wytyczaniu celów.

¹ Porównaj opracowanie naukowe na temat: "Rationelle Nutzung des Arbeitsvermögens", Wissenschaftsbereich Arbeitswissenschaften der Karl-Marx-Universität Leipzig, 1983.

Procesy stałego oszczędzania czasu i tworzenia pełnego zatrudnienia

Proces społeczne oszczędzania czasu jest zjawiskiem obiektywnym i zachodzi wszędzie tam, gdzie wzrasta wydajność. Jest to proces trwały, wykazujący tendencję do umacniania się wraz z rozwojem sił wytwórczych. Intensywność jego określa poziom wydajności pracy, ponieważ jest on nie tylko wynikiem wzrostu efektywności, ale jednocześnie sam ją kształtuje.

Coraz mniejszy nakład pracy potrzebny jest społeczeństwu do wytworzenia określonych produktów. Ta społeczna oszczędność czasu jest podstawowym warunkiem rozwoju społeczeństwa, tworzy ona ważne podstawy i przesłanki dla stałego wzrostu poziomu i intensyfikacji procesu reprodukcji por. rysunek 1.

Dzięki temu procesowi ciągłej oszczędności czasu, społeczeństwo socjalistyczne ma w pewnym stopniu możliwość tworzenia nowych, korzystnych warunków do dynamicznego rozwoju i zmian struktury sił wytwórczych przy określonych, zmieniających się wymaganiach postępu naukowo-technicznego.

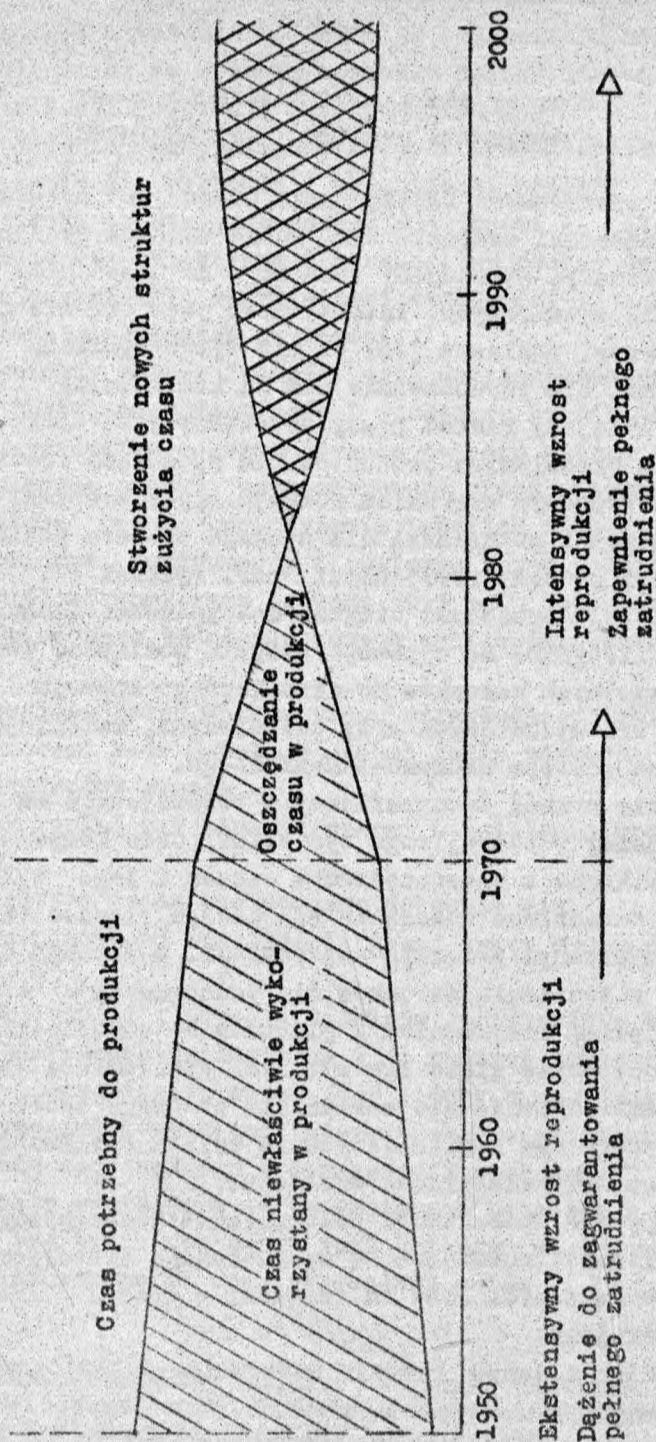
Podobnie rozwój demograficzny i towarzyszące mu dyspozycyjne zasoby siły roboczej mogą być dzięki temu kompensowane. Możliwości związane z zaoszczędzonym czasem i jego wykorzystaniem posiadają zasadnicze znaczenie dla całego procesu intensyfikacji w ekonomicznym procesie reprodukcji. Odgrywają one także dużą rolę w tworzeniu warunków dla podnoszenia efektywności. Stawia to przed kierowaniem i planowaniem odpowiedzialne zadania i równocześnie wiąże się z dużymi wymaganiami społeczeństwa. W tym właśnie ujawnia się zasadnicza przewaga społeczeństwa socjalistycznego nad kapitalistycznym dzięki możliwości rozwiązań również poprzez działalność społeczną.

Cały proces społeczne oszczędzania czasu pracy, jego przebieg, możliwości rozwiązań są uwarunkowane historycznie i społeczno-ekonomicznie. Jest on związany z trzema komponentami, określonymi jako:

1. Poziom i tempo rozwoju materialno-technicznych sił wytwórczych;
2. Charakter i poziom stosunków produkcji;

Rysunek 1

Procesy zmian oszczędzania czasu produkcji. Opis graficzny

3. Podnoszenie poziomu kwalifikacji, wykształcenia i wydajności pracowników.

Uzależnienie rozwiązań od charakteru ustroju społecznego uwidacznia się wyraźnie, w różnorodnych formach, wtedy, gdy chodzi o zaoszczędzenie jak największej ilości społecznie użytecznego czasu pracy. W odróżnieniu od socjalistycznego ustroju społecznego ustroj kapitalistyczny nie może przyczynić się do uzyskania oczywistych społecznych korzyści z procesu ciągłego oszczędzania czasu pracy. Oszczędzanie czasu pracy nie może być rozumiane jako jego redukcja, względnie pozyskiwanie dodatkowych jednostek czasu ze społecznej pracy. Czas zaoszczędzony jest związany z kryterium społecznej przydatności. Oszczędność taka dopiero możliwa jest dzięki ponownemu wykorzystaniu pozyskanego czasu pracy zgodnie z zasadami ekonomii socjalistycznej i postępu społecznego. Decydujące znaczenie mają: sposób, warunki i cel wykorzystania czasu. Ogromną rolę odgrywają również warunki pracy, zabezpieczenie socjalne, prawo do pracy, możliwości zatrudnienia i podnoszenia kwalifikacji pracowników. Jedynie w socjalistycznym sposobie produkcji jest możliwe wykorzystanie zaoszczędzonego w skali społecznej czasu w sposób, który byłby użyteczny dla wszystkich członków społeczeństwa. Społeczeństwo socjalistyczne dysponuje nie tylko społecznymi warunkami lecz także instrumentami i metodami, które umożliwiają kierowanie tym procesem.

Możliwości i uwarunkowania rozwiązań dotyczących wykorzystania zaoszczędzonego czasu pracy są na różnych stopniach i odcinkach rozwoju odmienne. I tak przykładowo, w NRD w 1955 r. przyrost produkcji o 2/3 został spowodowany wzrostem wydajności pracy oraz wzrostem zatrudnienia o 1/3.

W fazie dalszego rozwoju relacja zmieniała się w stosunku 80:20 i wskazywała na wzrastający stale udział wydajności pracy w procesie zwiększania produkcji, aż do momentu, kiedy wzrost produkcji był prawie całkowicie uzależniony od wzrostu wydajności. Poza tym brak siły roboczej był odczuwany powszechnie. Wskutek przejścia do intensyfikacji produkcji i intensywnej reprodukcji w pewnych gałęziach przemysłu rozpoczął się szybszy wzrost wydajności niż produkcji towarowej. W ten sposób została osiągnięta faza, w której oszczędność czasu nie tylko wynika z

potrzeb produkcji, ale nawet to zapotrzebowanie przekracza. Jest to z jednej strony logiczna kontynuacja procesu społecznego oszczędzania czasu, a z drugiej przyczynia się ona do uwypuklenia innych aspektów tego rozwoju. Taka sytuacja umożliwia społeczeństwu socjalistycznemu i równocześnie wymaga od niego użytkowania czasu pracy w sposób bardziej efektywny, w gospodarce narodowej. W NRD przywiązuje się dużą wagę do skutecznego wykorzystania zaoszczędzonego czasu pracy i sił wytwórczych:

a w ważnych działach produkcji, jej przygotowaniu, zapewnieniu bezpieczeństwa w zakładach i kombinatach, np. w celu zwiększenia produkcji gotowych wyrobów dla ludności. Dotyczy to również zwiększania eksportu dewizowo-rentownych produktów, rozwinięcia fazy przygotowań do produkcji, pozyskiwania środków niezbędnych dla bardziej efektywnego zużytkowania rodzimych i wrotnych surowców, lepszego wykorzystania pracy zmianowej.

b w celu zaspokojenia pilnego zapotrzebowania w innych działach gospodarki należących do sfery produkcji materialnej i do podniesienia poziomu efektywności w sferze niematerialnej usługi, zaopatrzenie, rolnictwo, handel detaliczny itd. .

Zapewnienie pełnego zatrudnienia jest jednym z największych osiągnięć socjalistycznego ustroju społecznego. Pełne zatrudnienie jest i pozostanie główną kategorią socjalistycznej ekonomii, jej kierowania i planowania. Praktyka dowiodła wystarczająco, że pełne zatrudnienie możliwe jest jedynie w socjalistycznych stosunkach produkcji, a nie w warunkach, gdzie środki produkcji są własnością prywatną. Z tym procesem wiążą się jednak wysokie wymagania, skomplikowane problemy i wymogi długofalowego planowania i kierowania. Socjalistyczny proces reprodukcji związany z gospodarką narodową obejmuje pełne zatrudnienie i bazuje na nim. Wraz z bilansowaniem zmieniającego się w sposób długofalowy społecznego kapitału produkcyjnego powstają zadania i możliwości:

- zagwarantowania jego pełnego i skutecznego wykorzystania;
- pogodzenia, wynikających z postępu technicznego i uznanych za konieczne zmian uspołecznionych środków produkcji ze strukturą i wykorzystaniem możliwości zatrudnienia w różnych dziedzinach gospodarki;
- zaspokojenia potrzeb związanych z rozwojem produkcji;
- zaspokojenia potrzeb socjalnych.

Uogólniając, cel polega na zapewnieniu transformacji zaoszczędzonego czasu w nową, społecznie użyteczną działalność. Wymaga to realizacji głównej zasady, obowiązującej w socjalistycznych warunkach produkcji: łączenia ekonomii czasu pracy z pełnym zatrudnieniem, wyższą efektywnością i społecznym rozwojem. Mamy więc do czynienia z pewnym rodzajem metamorfozy zaoszczędzonego czasu pracy w efektywność pracy i w postęp społeczny i socjalny. Ważnym instrumentem kierowania tym procesem jest bilansowanie społecznego funduszu pracy z jego wykorzystaniem. Zamknięty proces reprodukcji społecznego funduszu pracy, jego bilansowanie i wykorzystanie wymagają każdorazowo w określonych uwzględniających praktyczne możliwości odstępach czasu decyzji, dotyczących kierunków wykorzystania.

Zasady bilansowania przedstawione są na rysunku 2.

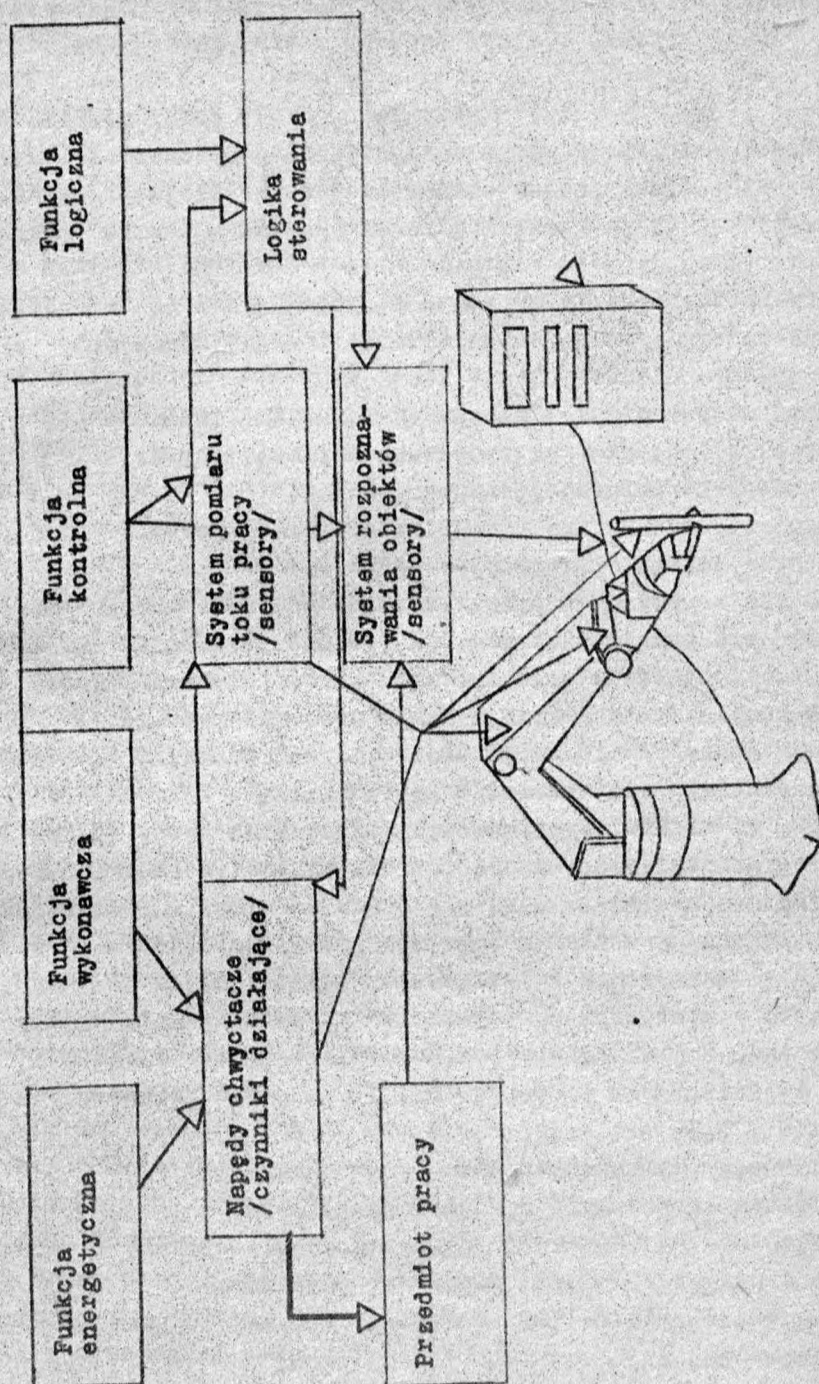
Proces przenoszenia ludzkich funkcji pracy i tworzenia nowych pól działania

Ustawiczny proces przenoszenia ludzkich funkcji pracy na środki pracy osiągnął już, dzięki pierwszej rewolucji przemysłowej XVIII w., określony stopień jakościowy. Dzisiaj, dzięki postępowi naukowo-technicznemu kontynuacja tego procesu odbywa się już na wyższym pułapie i w sposób jakościowo odmienny. Chodzi bowiem również o zrozumienie w szerszym znaczeniu pierwotnego charakteru pracy, a mianowicie o współdziałanie człowieka z przyrodą. Rozwój tej funkcji środków pracy dokonuje się dzisiaj w sposób gwałtowny i w najróżniejszych formach. Jest on związany także ze zmianami, dotyczącymi funkcji pracy człowieka por. rysunek 3. Masowe użycie maszyn produkcyjnych i energetycznych doprowadziło w dużym stopniu w rewolucji przemysłowej do zmiany energetycznych i wykonawczych funkcji człowieka. Uwolniło to produkcję od określonych barier ludzkich możliwości.

Wraz z postępowem naukowo-technicznym naszych czasów, dzięki technizacji procesów przetwarzających informacje, zostały stworzone przesłanki dla zmiany funkcji kontrolnych i koncepcyjnych, a tym samym do przekroczenia w procesach produkcji i pracy pewnych granic związanych ze sferą umysłowo-czuciową. Jednocześnie przebieg większej ilości procesów, wysokie tempo operacji ra-

Rysunek 3

Funkcje pracy w procesie produkcji dotyczące człowieka

Zastępowanie funkcji pracy przez środki zautomatyzowane np. przez roboty przemysłowe

chunkowych, mała i ograniczona widzialność, dostrzegalność fizyczno-chemicznych procesów, jak np. w przypadku miniaturyzacji.

Nowoczesny model techniki łączy funkcję przetwarzania materiałów i energii funkcja energetyczna i wykonawcza, np. technika automatyzacyjna w formie robotów z funkcją przetwarzania informacji funkcja kontrolna i koncepcyjna w formie mikroelektroniki.

Użycie techniki informatycznej, polegającej na mikroelektronice prowadzi do przeniesienia funkcji pracy żywej na środki pracy w innym niż dotychczas sensie.

Zamiana pracy żywej na uprzedmiotowioną dokonuje się w następujących, częściowych procesach informacyjnych:

- zdobycie informacji sprawdzenie,
- przetwarzanie informacji sterowanie, porządkowanie,
- przenieszenie informacji.

Konkretne zmiany w pracy ludzkiej odnośnie nowego podziału funkcji, wymagań, obciążenia, zagrożenia, wynikają zasadniczo nie tylko ze zmian w wykorzystaniu mikroelektroniki lecz również z kompleksowych zmian w samym procesie produkcji. Zmiany te obejmują działanie wszystkich czterech funkcji, są zdeterminowane przez poziom wprowadzonej techniki.

Przy omawianiu czynników wpływających na pracę ludzką nie można ograniczyć się jedynie do roli mikroelektroniki czy automatyzacji. Rozważania muszą się opierać na analizie zastosowania konkretnej techniki automatyzacyjnej, na obecnym stopniu rozwoju w odniesieniu do procesu, względnie całego systemu. W związku z powyższym wyciąganie wniosków z badania pojedynczego robota lub jednego miejsca pracy jest bezwartościowe i prowadzi do fałszywych wniosków. Rezultaty badań prowadzonych przy użyciu:

- pojedynczych, zautomatyzowanych maszyn,
 - zautomatyzowanych systemów maszynowych,
 - zautomatyzowanych, połączonych procesów technicznych łącznie z procesami pomocniczymi są różnorodne.
- To samo odnosi się do użycia automatów załadowniczych, roboczych i montażowych.

Zastosowanie w ramach automatyzacji techniki napędowej, chwytakowej, obliczeniowej, sterowniczej prowadzi, dzięki ich odmiennym funkcjom, do powstania różnych skutków dla samej pracy, czasu pracy oraz wymagań dotyczących siły roboczej. Wykonane przez nas doświadczenia potwierdzają występowanie różnorodnych następstw, w zależności od zastosowania różnych technicznych rozwiązań, względnie stopnia ich wykorzystania. Przykładowo przy wykorzystaniu mikroelektronicznie sterowanych środków pracy, szczególnie w technice NC i CNC, wysiłek konieczny do obsługi nie jest identyczny. Rozwój produkcji wymaga dalszego stałego zmniejszania nakładów pracy żywej dzięki np. doskonaleniu organizacji samego procesu wytwarzania i stosowaniu robotów przemysłowych bez względu na aktualne rozmiary zapotrzebowania na pracę żywą w konkretnym rodzaju produkcji. Ten czas, który dzięki zastosowaniu częściowo zautomatyzowanych środków pracy w procesie produkcji może być zaoszczędzony, tworzy znaczną rezerwę czasową. Utworzenie takiej rezerwy w ramach procesu produkcyjnego jest możliwe do osiągnięcia dzięki scalaniu automatycznie działających jednostek w całe odcinki produkcyjne, które wymagają relatywnie małej obsługi lub nie potrzebują jej wcale. Ważnym etapem wstępnym jest tutaj stworzenie "automatycznych ogniw produkcyjnych", czego przykładem może być uspołeczniony zakład maszyn tokarskich w okręgu lipskim.

Różnorodność skutków wykorzystania zautomatyzowanej techniki w połączeniu z mikroelektroniką w zależności od konkretnego technicznego poziomu stawia procesowi prognozowania i planowego kierowania wymogi lepszego niż dotychczas zbadania stosunków między poziomem zautomatyzowanej techniki łącznie ze stosowanymi rodzajami produkcji i jej organizacją, a różniącym się jakościowo poziomem pracy ludzkiej. Instytut Nauk o Pracy Uniwersytetu im. K. Marksa w Lipsku sprecyzował pierwsze wnioski dotyczące oddziaływania różnych stopni poziomu technicznego procesu produkcji na pracę i wynikających stąd roboczych rozwiązań naukowych. Równolegle do ciągłego procesu społecznego oszczędzania czasu pracy i przenoszenia ludzkich funkcji pracy na środki techniczne dokonuje się stały, niekiedy niedoceniany proces rozwoju i świadomego tworzenia nowych czynności i pól działania człowieka. Fałszywe jest twierdzenie, jakoby przejęcie przez

technikę funkcji dotyczących pracy prowadziło do ograniczenia w znacznym stopniu a nawet zaniknięcia pola aktywności człowieka.

Praktyka wykazuje, że powstają ciągle nowe, bardziej skomplikowane pola działania człowieka. Z tego faktu wynikają również odczuwalne zmiany w strukturze społecznych sił wytwórczych oraz inne, częściowo jeszcze nie znane możliwości w fazie przygotowania produkcji, jak i nowe czynności, związane ze sferą niematerialną. Zmiany te oddziałują pozytywnie na dalszą produkcję i jej technikę automatyzacyjną.

Proces tworzenia nowych pól działalności człowieka jest jeszcze zbyt mało doceniany. Jest on jednak istotny i nieodzowny do stałego zapewniania społecznej efektywności, dla planowego podnoszenia poziomu i realizacji zadań planowych.

W krajach kapitalistycznych, obok zasadniczej niezdolności do rozwiązywania problemów socjalnych spotyka się także określone trudności, dotyczące szkolenia zawodowego młodzieży. Nie udają się również działania mające na celu kompensowanie zmniejszającego się zapotrzebowania na dodatkowych pracowników poprzez tworzenie nowych pól aktywności człowieka, przede wszystkim w ramach tej grupy zawodów, które szczególnie podlegają wpływowi automatyzacji. W efekcie prowadzi to do coraz bardziej negatywnych skutków społecznych dla młodych kadr. W socjalizmie natomiast coraz większe znaczenie ma popieranie i rozwój nowych zakresów działalności, które są użyteczne dla całego społeczeństwa jak i dla procesu reprodukcji.

Prawidłowość dotycząca postępującego procesu zmiany charakteru pracy

We współczesnym społeczeństwie zachodzi postępujący proces zmiany charakteru pracy i wzrastającej płynności kadr, który występuje, w połączeniu z naukowo-technicznym postępowaniem i osiągniętym technicznym poziomem produkcji. Już Marks dostrzegł ten proces: "Nowoczesny przemysł nigdy nie rozważa i nie traktuje istniejącej formy jakiegoś procesu produkcyjnego jako ostatecznej ... Poprzez maszyny, chemiczne procesy i inne metody zmienia on stale wraz z technicznym podłożem produkcji funkcje pracownika i społeczne kombinacje procesu pracy. Przemysł dzięki

temu rewolucjonizuje tak samo podział pracy wewnątrz społeczeństwa ... „Specyfika wielkiego przemysłu wymaga dlatego zmiany charakteru pracy, jej funkcji, płynności kadr”². Wskutek tego wielki przemysł wymaga uznania ogólnego społecznego prawa produkcji, które akcentuje konieczność „zmiany pracy i możliwie jak największej wszechstronności pracownika jako ogólnego, społecznego prawa produkcji”³. Z dalszego rozwoju postępu naukowo-technicznego wynika w sposób logiczny konieczność utrzymania określonej dynamiki i mobilizacji społecznych zasobów pracy oraz utrzymanie ich w stanie stałej gotowości i podatności na częste zmiany. Ten warunek stanie się w przyszłości ważnym czynnikiem efektywności. Zasób pracy musi odpowiadać obiektywnym wymagom: specjalizacji, podziału pracy, koniecznych przemian i zmian strukturalnych.

Zagadnienie zmiany pracy wiąże się przede wszystkim ze wzrostem różnorodności funkcji pracy człowieka. Jest również następstwem procesów obiektywnych dotyczących zmian czynności, miejsca bądź ich różnorodnych kombinacji por. rysunek 4. Wymienione przyczyny zmiany pracy występują we wszystkich formacjach społecznych. Aby ujednolicić wypowiedzi dotyczące ich rozumienia i tendencji rozwojowych w warunkach socjalistycznych przeprowadzono analizę samego zjawiska. W jej wyniku dokonano następujących spostrzeżeń:

- W wyniku rozwijającej się automatyzacji i zmian strukturalnych w gospodarce narodowej ilość zaoszczędzonego czasu i wielkość sił wytwórczych będą w następnych latach coraz wyższe.

- Zmiany dotyczące charakteru pracy i wymagania z nimi związane są ciągłym procesem z tendencją do wzrostu wymagań kwalifikacyjnych i stopnia skomplikowania. Związana z tym nieunikniona wymiana pracy nie może być po prostu utożsamiana z przeniesieniem pracownika.

- Zastosowanie nowej techniki i nowych technologii wymaga także zmian struktury zawodu i kształcenia. Duży wpływ ma na to

² K. M a r k s, Kapitał, tom I Diets Verlag, Berlin 1974, s. 510-511.

³ Tamże, s. 512a

R y s u n e k 4

Zmiana pracy = zmiane funkcji pracy człowieka

Skutek

Formy zmian pod
względem treściZmiana prosta = zmiane
poszczególanych funkcjiZmiana kompleksowa
= zmiane zadań pracy

Miejsca

W miejscu pracy

Ze zmianą miejsca pracy

Warianty

w oddziale

w gałęzi w gospo-
przemysłowdarce
narodowej

- zmiana zawodu niewykraczająca poza kwalifikacje
- zmiana zawodu wykraczająca poza kwalifikacje
- zmiana zawodu na zupełnie inne
- podnoszenie poziomu kwalifikacji
- zmiana wyuczonej czynności

Skutki

- zabiegi kwalifikacyjne

- zmiana fizycznych i psychicznych wymagań

- zmiana czasu pracy

- zmiana dochodu za pracę

- zmiana toku pracy

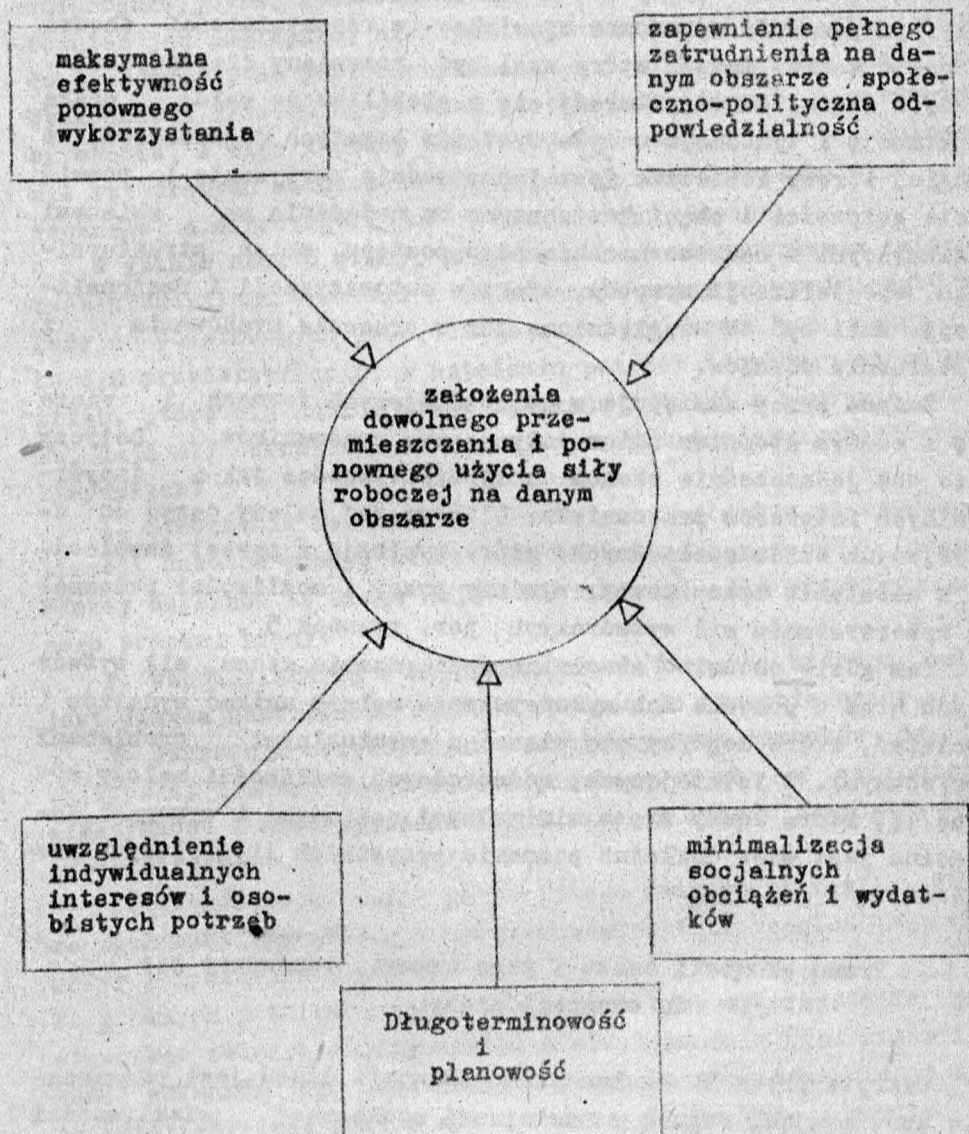
- zmiana kolektywu

- zmiana warunków pracy /środowisko/

- zmiana określonych socjalnych warunków reprodukcji

Rysunek 5

Założenia dla terytorialnego przemieszczania sił wytwórczych
AK i ponownego ich wykorzystania

proces kształcenia, dalszego doskonalenia zawodowego oraz kierowanie siłami wytwórczymi i planowanie.

W przyszłości warunkiem efektywności gospodarowania zasobami pracy będzie stworzenie takich środków, które umożliwią i ułatwią konieczne zmiany w zakresie sił wytwórczych. Występują przy tym pozornie sprzeczne zjawiska; w rzeczywistości chodzi jednak o zakres zadań, który musi być rozumiany dialektycznie. Kiedy z jednej strony staramy się o stabilizację załóg, niską fluktuację i tym samym o wykorzystanie bogatych doświadczeń, z drugiej strony konieczne jest jednocześnie utrzymanie i rozwijanie gotowości i chęci koniecznych do nadążania za zmianami wynikającymi z naukowo-technicznego postępu, zmian strukturalnych, specjalizacji wyrobów, efektów automatyzacji i racjonalizacji. Musi być to uwzględnione już w procesie wychowania i kształcenia uczniów.

Zmiana pracy następuje w najróżniejszych formach i wiąże się z różnym stopniem zmian dotyczących pracowników. Dotyczy więc ona jednocześnie ekonomicznej efektywności jak i indywidualnych interesów pracowników. Dlatego też należy dążyć do określonych celów społecznych, które wynikają z pewnej dowolności w ustalaniu czasu pracy, wymiany pracy i możliwości ponownego wykorzystania sił wytwórczych por. rysunek 5.

Tam gdzie chodzi o absolutne oszczędzanie czasu, sił wytwórczych oraz o ponowne ich wykorzystanie należy unikać wydatków i obciążeń, które mogłyby się wiązać z ewentualnymi problemami społecznymi. Z istniejących, różnorodnych możliwości należy wybrać tę, która łączy się z minimalnymi nakładami i wymogami. Konieczne jest więc dokładne poznanie wszystkich istniejących rozwiązań.

Prawo ekonomii czasu i jego wymogi, odnoszące się do ekonomii pracy

Odkryte przez K. Marksa prawo ekonomii czasu jest powszechnie obowiązującą regułą wzrastającej społecznej efektywności pracy. Wyraża ono podstawowe związki między społecznym nakładem czasu pracy, czyli wzrostem produktywności i efektywności pracy a rozwojem materialnych i kulturalnych dóbr społecznych pozio-

mem zaspokajania potrzeb społecznych. Istota tego prawa określana jest poprzez społeczną konieczność dalszej redukcji całego nakładu pracy żywej i uprzedmiotowionej, który to nakład potrzebny jest w produkcji każdej części wyrobu, jak i w czynnościach nieprodukcyjnych, koniecznych dla społeczeństwa. Konieczne jest również jak najlepsze, efektywne wykorzystanie czasu, który jest do dyspozycji, co jest równoznaczne z powiększaniem majątku. Wychodząc z założenia, że czas jest najważniejszym warunkiem bytowania, a więc i pracy oraz że jednocześnie jest on motorem sił wytwórczych uwidacznia się jego ogromne znaczenie dla społecznego, a w szczególności ekonomicznego rozwoju.

W dziale nauk o pracy, przy rozwiązywaniu problemów związanych z zadaniami ekonomii i organizacji pracy ekonomia czasu należy do podstawowych praw, które muszą być brane pod uwagę w każdym przedsięwzięciu, w ustalaniu potrzeb i celów. Istota potrzeb, które dla nauk o pracy wynikają z walki o ekonomię czasu, daje się określić w czterech, nawzajem powiązanych, głównych kierunkach:

1. Stworzenie warunków i przesłanek do rozwoju i strukturalizacji zasobów pracy, które mają na celu oszczędność czasu. Efekty uzyskane tą drogą mają duże znaczenie dla przebiegu samego procesu pracy.

2. Współdziałanie w najróżniejszych formach, którego celem jest ciągła oszczędność czasu w społecznym procesie pracy.

3. Tworzenie obiektywnych i subiektywnych warunków do jak najlepszej transformacji zaoszczędzonego czasu w ekonomiczną efektywność i wykorzystanie tegoż czasu w sposób przydatny dla społeczeństwa.

4. Ciągłe zapewnianie harmonijnego związku ekonomii czasu ze społecznym rozwojem, z kształtowaniem i tworzeniem warunków pracy i życia pracowników.

Do głównych problemów zalicza się przy tym: wykorzystanie podstawowego związku między czasem a efektywnością oraz zmodyfikowanie warunków jego powstawania. Praktyka społeczna dowiodła, że im wyższy jest poziom sił wytwórczych, im wyższy poziom wydajności produkcji i pracy - tym cenniejsza staje się każda jednostka czasu, a czynnik czasu ma jeszcze większe znaczenie. Tempo rewolucji naukowo-technicznej sprawia, że rosnące znaczenie

każdej jednostki czasu jest coraz bardziej odczuwalne. Można tu wymienić, dające się zauważyć w społecznym procesie reprodukcji, a właściwe czasowi cechy⁴. Do nich zalicza się:

- Ciągłość

Czas jest nieograniczony w żadnym z dwóch kierunków przeszłość i przyszłość; proces dalszego rozwoju postępuje bez końca. Dla produkcji i pracy, wkładu i wykorzystania czasu ta ciągłość upływu czasu jest bardzo istotna.

- Addytywność bądź multiplikacja

Działanie czasu, zarówno w pozytywnym sensie zwiększania efektywności jak i w negatywnym znaczeniu jego straty lub nie-wykorzystania daje się powiększyć i skomasować addytywnie bądź multiplikacyjnie. I tak przykładowo, nie wykorzystany w przeszłości czas może się okazać w badaniach lat przyszłych luką ciągle przynoszącą straty.

- Nieodwracalność

Czas miniony jest niepowtarzalny, stan faktyczny przeszłości i skutki z nim związane są nieodwracalne. Czasu straconego nie można zatem nadrobić. Poziom zaniedbanej produkcji można wprawdzie wyrównać poprzez wzmożony wysiłek, nie jest to jednak odzyskanie straconego lecz wykorzystanie nowego, dodatkowego czasu, który w obecnych warunkach mógłby być spożytkowany do osiągnięcia dodatkowej produkcji i efektywności.

- Progresywność i aktywność

Upływ czasu działa stymulująco, zmuszając do działania, rozwiązywania, odkrywania i nowego rozwoju. W związku z możliwościami istniejącymi dzięki poziomowi sił wytwórczych powstają dla socjalistycznego planowania i prognozowania pracy zadania odnośnie rozpoznania i wykorzystania punktów zwrotnych, faz i okresów rozwoju, tak ważnych dla problemów naukowych i produkcyjnych.

W prawidłowym rozwoju, kształtowaniu i wykorzystaniu takich kategorii jak: nakład czasu, użycie czasu, podział czasu, faza,

⁴ Por. praca zbiorowa: Materializm dialektyczny i historyczny, Dietz Verlag, Berlin 1974, s. 132.

okres, chwila, tkwią różne źródła efektywności. Rosnące znaczenie czynnika czasu wyraża uwarunkowaną historycznie, międzynarodową prawidłowość, która obejmuje wiele aspektów. Do rozpoznanych i określonych obecnie trendów zalicza się:

1. oszczędniejsze obchodzenie się z czasem pracy i jego celowe wykorzystanie;
2. obniżanie nakładów czasu;
3. skracanie odstępu czasu pomiędzy powstaniem pomysłu a jego realizacją i wykorzystaniem w produkcji;
4. skracanie cykli i faz reprodukcji; kondensacja czynności wykonywanych w tym samym czasie;
5. skuteczniejsze i szybsze wykorzystanie innowacji.

Korzyści wynikające z oszczędności czasu posiadają zasadnicze znaczenie dla całego procesu intensyfikacji reprodukcji gospodarki narodowej oraz dla tworzenia skutecznych warunków podnoszenia efektywności. Jednocześnie podwójna funkcja ekonomiki czasu polegająca na określaniu poziomu wydajności, przyspieszaniu produkcji i tworzeniu warunków do wzrostu wydajności stawia szczególnie ważne, częściowo nowe zadania przed kierowaniem, planowaniem, ekonomiką pracy, organizacją i kształtowaniem procesu reprodukcji. Zadania ekonomiki czasu, związane z wykorzystaniem zasobów pracy są bardzo rozległe i różnorodne. Nie dotyczą one jedynie wykorzystania zasobów pracy lecz odnoszą się do trzech istotnych zakresów działania:

1. tworzenie i rozwój zasobów pracy kształcenie ogólne, zawodowe, studia ;
2. wykorzystanie zasobów pracy pracownicy ;
3. ekonomia przyszłości przyszłe procesy, nauka i technika, konieczne zasoby pracy .

Skuteczne zasoby pracy stanowią ważny przedmiot badań naukowych jako głównego źródła oszczędności czasu w procesie pracy. Należy jednak uwzględnić fakt, że ekonomia czasu stawia ważne dotyczące długoterminowego manipulowania procesem reprodukcji, jego planowania, organizacji, przewidywania i kształtowania zadania przed ekonomią przyszłych procesów.

Już dawno udowodniono, że np. wszystko, co w zakresie kształcenia zawodowego nowych kadr w jakimś okresie zostało zaniedbane jakościowo, ilościowo, perspektywnie i w sposób

niezgodny z potrzebami, musi być później realizowane i skorygowane kosztem czasu, ponieważ wymaga tego obiektywna rzeczywistość. Jest to w zasadzie możliwe tylko dzięki większemu wysiłkowi społeczeństwa i wiąże się z zahamowaniem rozwoju. Odnosi się to również do kształtowania ekonomii przyszłych procesów. Ekonomia czasu wymaga w socjalistycznych stosunkach produkcji postępu i oszczędności jak i ekonomiczno-racjonalnego przygotowania przyszłych procesów pracy. Walka o czas i postęp jest coraz bardziej konieczna, ponieważ skutkiem jej jest efektywność. Jest ona związana z odpowiednim przewidywaniem korzystnego zużycia czasu i terminu dla osiągnięcia określonego skutku i jego rzeczywistej efektywności.

W rolnictwie czynnik czasu brany jest zawsze pod uwagę, ponieważ zmuszają do tego okoliczności. Wiadomo, że dotrzymanie agrotechnicznie korzystnego terminu w uprawie, hodowli, żniwach umożliwia uzyskanie wyższych plonów bez dodatkowego nakładu pracy. Czynnik czasu i efektywność pracy występują tu w bezpośrednim związku z naturą. W stosunku do całego rolnictwa poziom wiedzy i wykorzystanie kategorii ekonomii czasu są jeszcze nie wszędzie wystarczające. Zużycie czasu, jego fazy, cykle, terminy jak i wszelkie powiązania, zależności muszą być jeszcze lepiej planowane i opracowywane. Dotyczy to szczególnie bezpośredniego związku między nakładem czasu a terminem w planowaniu i szacowaniu możliwości. Pod wieloma względami aktualność jest i będzie niezbędnym atrybutem każdego ekonomicznego przedsięwzięcia. W tym duchu należy także rozwijać świadome myślenie i działanie. Istotnym dla ekonomiki czasu czynnikiem jest świadome, celowe określenie struktury i kombinacji społecznych zasobów pracy. Ma to takie samo znaczenie dla kombinatów, zakładów jak i dla całej gospodarki narodowej.

Szczególnie ważne jest prospektywne określenie struktury zasobów pracy jako źródła dla ekonomiki czasu. Jest to źródło powszechnie niedocenione, które kryje w sobie wielorakie możliwości. Z tych też względów należy zwracać szczególną uwagę na jego dalszy rozwój i upowszechnianie. Nie chodzi w tym miejscu o określenie struktury społecznych zasobów pracy w sposób pasywny. Ta problematyka zatacza coraz szersze kręgi i określana jest jako "motywowany umiętnościami zawodowymi i kwalifika-

ojami wkład pracy". Obejmuje ona świadome kształtowanie i wykorzystanie powiązań pomiędzy materialnymi i niematerialnymi, produkcyjnymi i nieprodukcyjnymi czynnościami i ich zakresami, aż do układania strategii najskuteczniejszego wykorzystania zaoszczędzonego czasu i uzyskanej tą drogą siły roboczej.

Ponowne użycie zaoszczędzonego czasu jest, obok redukcji czasu, najważniejszym źródłem wydajności. Nie jest ono jednorazowym lecz trwałym efektem oszczędzania. Właśnie ten cel musi być w centrum naszej uwagi i wysiłków zmierzających do dalszego rozwoju socjalistycznej racjonalizacji i intensyfikacji. Coraz dobitniej dowodzona jest słuszność zasady: "Oszczędzanie czasu jest trafną i efektywną ekonomią dzięki ponownemu wykorzystaniu jego jednostek"⁵. Zapewnienie wysokiej efektywności wykorzystania czasu pracy ma miejsce w fazie zabezpieczenia wysokiego poziomu planowości oraz ciągłości produkcji i pracy. Wykorzystanie czasu obejmuje nadal:

- stałe dążenie do zmniejszania nakładu czasu potrzebnego do realizacji zadań;

- skracanie czasu nie wykorzystanego strata czasu, czas stracony ; dzięki temu lepiej są wykorzystywane rezerwy produkcyjne, maszyny i urządzenia;

- zwiększenie ilości efektywnie wykorzystanego czasu; dzięki możliwym ulepszeniom struktury zużycia czasu osiąga się wysoką efektywność jego wykorzystania;

- zabezpieczenie właściwych związków proporcji między czynnościami głównymi i pobocznymi, pracami podstawowymi i pomocniczymi; w ten sposób wpływa się w znacznej mierze na całkowity efekt.

Ważną podstawą dla lepszego wykorzystania czasu pracy jest i pozostanie bilans czasu pracy⁶. Musi on być jeszcze lepiej niż dotychczas wykorzystywany jego instrument kierowania, planowania i rozliczania.

⁵ Por. opracowanie naukowe na temat: "Rationelle Nutzung des Arbeitsvermögens", Wissenschaftsbereich Arbeitswissenschaften der Karl-Marx-Universität, Leipzig 1983.

⁶ Porównaj, "Lexikon der Wirtschaft Arbeit-Bildung-Sozial", Verlag Die Wirtschaft, Berlin 1982, s. 148 i strony następne.

Dialektyczny proces stosunku poziomu wydajności
do poziomu wymagań, względnie oczekiwań

Między wzrostem poziomu wydajności z jednej strony, a poziomem wymagań i oczekiwań pracowników z drugiej, istnieją bezpośrednie związki i zależności. Między nimi zachodzi stały, dialektyczny proces. Dzięki wysokiej randze, jaka jest nadawana warunkom pracy i życia pracowników przez partię SED, socjalistyczne państwo i związki zawodowe, uznaje się obok innych celów także marksistowskie zagadnienie siły napędowej potrzeb i jej stymulującego działania na produkcję i wydajność. W wielu dziedzinach zostaje zapewniony wysoki stopień zaspokajania potrzeb i oczekiwań.

Biorąc pod uwagę osiągnięty poziom tego procesu można wymienić m.in. następujące fazy rozwoju i związane z nimi problemy:

- wraz z rosnącym, średnim poziomem wykształcenia i stopniowo zwiększającymi się zmianami dotyczącymi treści pracy związane są - jakościowa zmiana i podniesienie poziomu wymagań i potrzeb,

- szereg potrzeb względnie oczekiwań znajduje się w fazie ich stopniowej realizacji. Jednocześnie dostrzegalny jest trend do jakościowego zwiększania potrzeb i oczekiwań. Odnosi się to przykładowo do potrzeb mieszkaniowych.

Wnioski dotyczące gospodarki mieszkaniowej świadczą o jakościowo niskim poziomie propozycji w porównaniu z oczekiwaniami. Takie i podobne odchylenia dają się zauważać w coraz większym stopniu.

- W przyszłości będzie się zmniejszał ilościowy zakres potrzeb, a jednocześnie nastąpi wzrost poziomu wymagań i oczekiwań.

- Przy kształtowaniu warunków pracy i życia, ustalaniu przedsięwzięć naukowej organizacji pracy WAO, określaniu materialnej i ideowej stymulacji w motywowaniu i popieraniu wydajności pracowników muszą być uwzględnione zmiany jakościowe, które związane są z naukowo-technicznym postępem, jego osiągnięciami, wynikającymi z nich możliwościami jak i ze zmianami pracy i spo-

sobu pracy. Zmiany te muszą być uwzględnione w planowaniu i kierowaniu, wyznaczaniu celów przedsięwzięć i ich konkretyzacji. Opracowanie analitycznego, przekonującego materiału dotyczącego dialektycznego procesu wzrostu poziomu produkcji na skutek wzrostu wymagań, powinno być w przyszłości dokładniejsze na potrzeby centralnego planowania i kierowania. Już dzisiaj można określić i przewidzieć pewne jakościowe zmiany.

Хорст Блей

Объективные процессы и правильность организации
и экономии труда в социализме

В работе обсуждалось значение организации и экономии труда для достижения максимального общественного прогресса, а также всеобщей интенсификации и рационализации производства в социалистической экономике. Фоном обсуждений являются процессы, имеющие принципиальное значение для экономии и организации труда. Дело, в частности, заключается в постоянном росте производительности и эффективности труда, ведущего к экономии рабочего времени, в постоянном процессе трансформации с экономленного времени в общественную полезную деятельность как условие, гарантирующее полную занятость, а также непрерывный процесс перемещения человеческих функций труда на технические средства. В следствие этих процессов доходит до изменений характера работы, а также до роста текучести кадров. Это тесно связано с научно-техническим прогрессом и с изменениями технического уровня производства. В работе обсудили также право экономии рабочего времени как всеобщеобязывающее правило растущей общественной эффективности труда. Обращено внимание на связь между общественной затратой рабочего времени и материальным и культурным развитием общества. Как важнейшую основу лучшего использования рабочего времени считают итог рабочего времени, которой является инструментом управления, планирования и расчёта.

Horst Bley

Objective Processes and Causalities in Organization and Economics of Work in Socialism

The article analyzes importance of organization and economics of work in achieving the maximum social progress and a general intensification and rationalization of production in the socialist economy. The background for analysis are processes being of fundamental importance for organization and economics of work, and more specifically constant growth of labour productivity and effectiveness leading to savings in work time, permanent process of transforming the time saved in this way into socially useful activities as a condition guaranteeing full employment and a constant process of transferring human work functions to technical means. These processes result in changes in the character of work and in increased labour fluctuations. This is closely connected with scientific-technical progress and with changes in capital-output ratio. The author discusses also the law of work time economics as a commonly binding rule of growing social effectiveness of work. Some attention has been also paid to interrelationships between social inputs of work time and material as well as cultural development of the society. As the most important basis for better utilization of work time there can be used the work time balance, which is an instrument of management, planning, and performance appraisal.